

УДК 340.121.5

Севрюков Д. Г., д.ю.н., доцент

Теоретичні образи європейської соціальної держави в глобалізованому світі

У статті висвітлюються концептуальні підходи щодо осмислення процесів модернізації соціальної держави під впливом глобалізації, наслідків її переходу до нового історичного типу.

Ключові слова: глобалізація, соціальна держава, соціальний захист, соціальна політика, модернізація.

В статье освещаются концептуальные подходы к осмыслению процессов модернизации социального государства под влиянием глобализации, последствий ее перехода к новому историческому типу.

Ключевые слова: глобализация, социальное государство, социальная защита, социальная политика, модернизация.

The article highlights conceptual approaches to understanding the processes of modernization of the welfare state under the influence of globalization, the effects of the transition to a new record type.

Keywords: globalization, the social state, social security, social policy, modernization.

Актуальність теми. Постіндустріальний розвиток суспільства та глобалізація зумовили об'єктивну необхідність відмови від переобтяженої версії соціальної держави, і як наслідок і перегляд соціальних прав та переосмислення всієї традиції взаємодії між державою та громадянським суспільством у соціально-економічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Численні автори засвідчують наявність суттєвих змін у звичній конфігурації соціальної держави, її ідейних основ, принципів організації, модифікацію соціальної функції під впливом процесів глобалізації.

А. Назарчук висловлює занепокоєність нехтуванням конвенційною природою соціальної держави: «соціальна держава західноєвропейських країн є історичною формою пакту про соціальне партнерство, завдяки якому ці країни змогли згасити у свій час революційне полум'я класового конфлікту у Європі. Це була одна з перших форм, в яких консенсуально-комунікативна раціональність проявила свою силу та ефективність під час оформлення соціально-інституціональних основ суспільства. Послаблення і навіть демонтаж соціальної держави, до чого закликають неоліберали, потягне за собою перегляд «соціального контракту», а відповідно – повернення на хиткий ґрунт під вулканом соціального конфлікту. Невідрегульованість ринку праці загрожує такими конфліктами» [1, с. 495].

Російський науковець О.Бойко засвідчує актуальність питання про перехід соціальної держави до нового історичного типу: «Перед лицем глобалізації капіталістичні режими держав загального добробуту починають втрачати свою відокремленість, і у зв'язку з цим актуальність окремих проектів знижується. Щонайменше, подібну тенденцію передвіщають прихильники теорії глобалізації, які фіксують цікаві перетворення держави добробуту в державу змагань» [2].

На думку російської дослідниці О.Родіонової «новий історичний етап розвитку соціальної держави можна позначити як неопатерналістський, оскільки сучасна держава не відмовляє в допомозі своїм громадянам, що опинились у складній ситуації, вона лише здійснює цю допомогу новими способами: не у формі прямих і довготривалих виплат з безробіття, наприклад, а у формі оплати здобуття другої, третьої, четвертої спеціальності і стимуляції якомога скорішого включення реципієнтів у трудову

діяльність (йдеться виключно про громадян, які працюють). Характерною рисою реалізації соціальної функції на сучасному етапі стала селективність (адресність) соціальної допомоги та спроби активізувати реципієнтів в плані продуктивної праці на благо державно-організованого суспільства. Держава відмовляється від старої ідеї патерналізму, вона розуміє батьківську турботу не як пряме утримання громадян, а як надання їм можливості професійної самореалізації, вона пропонує працездатним громадянам потурбуватись про себе самостійно, залишаючи за собою обов'язок піклуватись виключно про ті групи населення, які не мають фізичної можливості зробити це самостійно» [3, с. 138-139].

Німецький дослідник М.Ошнер стверджує, що: «соціальна держава тому має перетворитись на державу послуг, яке не ставить економіці яких-небудь непотрібних перепон, а забезпечує правову систему та надає для підтримки громадян тільки найнеобхідніше. Вона має настільки активізувати громадян у соціальному відношенні, щоб вони були здатні брати участь в загальних справах. Але останні мають бути по можливості невеликими та здійснюватись на регіональному рівні. Таким чином загальна справа може швидше вирішити індивідуальні проблеми, робить можливим безпосередній контроль та обмежує можливості бюрократизації» [4].

Британець Б.Джессоп, констатуючи завершення наприкінці ХХ століття ери фордівської економіки і «кейнсіанської національної соціальної держави», обґрунтовує перехід до постфордівської економіки і відповідної їй «шумпетеріанської держави праці». Держава в умовах відкритих економік має сприяти посиленню структурної конкурентності національної економіки та підпорядковувати соціальну політику потребам гнучкого ринку праці. Шумпетеріанська держава як ідеальний тип у різних своїх конкретних комбінаціях включає в себе чотири стратегії розвитку: неолібералізм (ґрунтується на пріоритетності ринкових механізмів, приватизації, дерегуляції, «гнучкості» соціальної політики), неокорпоратизм (пріоритет і державна підтримка корпоративного способу прийняття рішень), неостейтизм (держава зберігає провідну роль у виробленні політики щодо досягнення стратегічних цілей, регулюванні ринку праці) та неокомунітаризм (економічна та соціальна мобілізація передусім «позаринкових» спільнот, спрямована на їх соціальну інтеграцію) [5, с. 13-37, 6, с. 13-37].

Не можна не погодитись з французьким соціологом П.Розанваллоном, який стверджує, що в умовах комплексної кризи, яку переживає традиційна або «компенсаторна» соціальна держава, ерозії солідарності та неефективності соціальних прав соціальні програми потребують ґрунтового переосмислення. Він критикує універсалізм та безумовний доступ до допомог та численних програм, що унеможлиблює індивідуальний підхід до потреб людини. Держава має оперувати не категоріями соціальних класів та їх потреб, а індивідами та вивчати проблему в кожній конкретній ситуації. Соціальна держава має стати «сервісною державою», що означає, що вона має надавати кожному специфічні засоби, які допоможуть знайти правильний життєвий шлях [7, с. 105].

Е.Гідденс, розробляючи стратегію «Третього шляху», запропонував концепцію «держави соціального інвестування», яка була схвалена «новими соціал-демократами» Британії та Німеччини. «Держава соціального інвестування» розглядалась як альтернатива між ідеалом нових правих – «держави з обмеженою відповідальністю» [8, с. 65-72, 9, с. 71] та переобтяженою, але не менш пасивною універсалістською со-

ціальною державою. Новий конструкт соціальної держави передбачає її активну діяльність, участь у різноманітних суспільних процесах, у тому числі і фінансову. Держава соціального інвестування витрачає великі кошти на соціальні потреби, але робить це згідно з продуманою та обґрунтованою стратегією. Вона інвестує в майбутнє. Інвестиції повернуться у вигляді дивідендів – здорового суспільства, в якому є розвинені освіта, підприємницька культура, гнучкий ринок праці тощо. «Сильна економіка вимагає сильного суспільства» – писав Е.Гідденс. Але воно не повинно будуватись методами старого інтервенціоналізму. Метою макроекономічної політики є тримання інфляції на низькому рівні, обмежувати урядові позики та використання активних заходів, що стимулюють зростання рівня зайнятості [10, с. 73].

В.Танці також вважає, що в нових умовах держава має зменшити свою роль безпосереднього провайдера соціального захисту, але ймовірно стане контролювати системи обов'язкового соціального страхування, і буде більше приймати участь у розвитку ринків, де вони відсутні. Держава також має субсидувати тих, хто не може дозволити собі придбати соціальний захист, що надається приватним чином [11, с. 127].

Голландський фахівець Р. де Муїдж (R. de Mooij) обстоює концепцію багатогалузевої соціальної держави (diversified welfare state). Соціальний захист сконцентрований насамперед у децентралізованих професійних спільнотах – товариствах, які пропонують своїм членам численні програми страхування, активації та перенавчання низькокваліфікованих робітників послуги догляду тощо, але обмежують можливості добровільного виходу з товариства. Ексклюзивна відповідальність за управління системою соціального страхування покладається на товариства, що має стати ефективним засобом проти загрози безвідповідальності (moral hazard). У багатогалузевій соціальній державі редистрибуція залишається завданням уряду. Уряд піклується про аутсайдерів, тобто тих, хто не має доступу до товариств, надаючи адресні податкові пільги для низько кваліфікованих робітників та адресну підтримку сім'ям з дітьми, що мають низькі доходи. Крім того держава розробляє програми інтеграції безробітних до ринку праці [12, с. 171-175].

На думку Н.Гілберта процес трансформації, яку переживає соціальна держава означає відхід від політики, що передбачає універсальний підхід до публічних соціальних допомог, заснованих з метою захисту праці від мінливостей ринку і міцно зв'язаними з соціальними правами до політики, що ґрунтується на селективному підході до приватної соціальної підтримки, що має на меті заохочення до трудової діяльності та посилення індивідуальної відповідальності і підсумовується максимую «публічна підтримка приватної відповідальності». Цей процес наближує сучасну соціальну державу до ринково орієнтованої версії, яка позначається терміном *enabling state*. Саме ринок та добровільний сектор мають перебрати на себе головну роль у забезпеченні соціального захисту. Ідеальний тип моделі *enabling state*, яка збудована на принципах підтримки трудової участі, субсидування приватної діяльності, адресних допомог, зміцнення індивідуальної відповідальності є передумовою для соціального з'єднання. [13, с. 47]

Т.Фітцпатрік переконаний, що у XXI столітті держава має піклуватись про «екосоціальний добробут». У новій ері «постпродуктивістської соціал-демократії» економічне зростання та перерозподіл мають бути узгоджені зі збереженням екологічного середовища, що має вирішальне значення для майбутніх поколінь. Конфлікт

між поколіннями полягає не в питанні про справедливість перерозподілу коштів, а в тому, чи зможуть майбутні покоління мати доступ до природних та соціальних ресурсів [14, с. 202].

Р.Уолкер вказує на те, що визначальною характеристикою сучасної європейської культури є нове розуміння держави як соціально інтегруючої держави [15, с. 7]. Інтеграція до соціуму досягається через програми активації, перенавчання та матеріальної підтримки, що має заохочувати індивідів до активного пошуку шляхів самореалізації.

На думку Я.Пасько в умовах глобалізації роль соціальної держави лише зростає. Він пише: «Попри різноманітні думки щодо зменшення ролі держави на сучасному етапі, видається, що її роль не тільки не послаблюється, але стає ще вагомішою. По суті, соціальна правова держава, сприяючи новим інформаційним освітнім програмам, культурним навичкам гендерного визнання, правовому реформуванню та моральному очищенню у своїх найбільш вдалих версіях (передусім північноєвропейській), виступає вагомим чинником розвитку соціального капіталу» [16, с. 254].

Через амбівалентність соціальних явищ практика соціальної держави не може оцінюватись однобічно. З тих пір як соціальна функція стала атрибутом державності, легітиміційним фундаментом державної влади, соціальна держава почала перетворюватись на симулякр. Цей процес було розпочато зусиллями як прихильників, так і противників соціальної держави, які, зазвичай, зосереджуються на виключно позитивних або негативних ознаках та аспектах, що не має відношення до дійсності. Знак і означуване не збігаються. Знак і в першому, і в другому випадках не є дзеркальним образом реальності [17]. Але за допомогою процедури мовної номінації (П.Бурдье) соціальні інститути, точніше їх масове сприйняття, можуть наповнюватись будь-яким змістом. У процесі номінації будь-яке явище, у тому числі політичне, отримує визнання і легітимується як реально існуюче — відповідно, отримує символічне обґрунтування [18, с. 30]. Образи соціального конструюються в боротьбі за гегемонію над соціумом.

Проте соціальний світ — не лише світ знаків та смислів, але і фактів. Соціальні інститути діють через людей. В емпіричній реальності соціальна держава проявляється в актах індивідів, що мають публічну владу та в діях комерційних та некомерційних акторів. Соціальні інновації є процесом нав'язування волі і відповідної концепції соціальної політики тих груп людей, які мають необхідні ресурси для правової та суспільної легітимізації своїх рішень, їх подальшої об'єктивації та інтеріоризації в актах соціальної взаємодії. Владні політичні партії виражають передусім власні інтереси, а не химерну волю народу. Безпосереднім наслідком послаблення соціальних партнерів стало їх відчуження від реальних політичних процесів. Такий стан К.Крауч називає постдемократією. Він зауважує, що «в умовах постдемократії, коли влада все частіше опиняється в руках ділових лоббі, нема вагомих підстав розраховувати на сильну егалітарну політику перерозподілу влади та багатства або на обмеження впливових зацікавлених груп» [19, с. 19]. Діяльність всупереч соціальним та правовим очікуванням населення має межі. Побоювання електоральної поразки або активних масових протестних дій залишається чинником стримання «законодавчого свавілля», хоча і не настільки дієвим, як раніше.

Є підстави стверджувати, що соціальна держава еволюціонує у новий історичний

тип. Фундаментальною метою держави можливостей є соціальна інклюзія людини. Несприятливий стан світової економіки та неготовність національних систем соціального захисту до появи нових соціальних ризиків загострили проблему виключення із соціального простору (те, що Г.Янг назвав «ерозією інклюзивного світу» [20, с. 6]) великої кількості людей. Наприкінці ХХ століття спільною проблемою для Європи (хоча північних країн вони стосуються найменшою мірою) стали незахищеність аутсайдерів системи соціального страхування, що в умовах посилення безробіття означало стрімке падіння за межу бідності і відповідну соціальну деградацію, поглиблення соціально-економічної нерівності, бідність людей, які мають оплачену роботу, дитячу бідність, незахищеність одиноких батьків, безробіття молоді, відсутність професійних навичок у хронічно безробітних, а, отже, і відсутність перспектив та відчуття непотрібності, неінтегрованість мігрантів, масштабну соціальну маргіналізацію в депривованих районах, що зумовлювало високий рівень злочинності, насамперед серед молоді та мігрантів. Усе це призводило до знецінення соціального громадянства в маршаллівському дусі. Відсутність соціальних прав означало не просто бідність як відсутність базових можливостей, а значно більше. Як писав Г.Шмід: «Бути непотрібним гірше, ніж бути бідним» [21, с. 3]. Повноцінне життя в соціумі передбачає реальну можливість участі в економічних, політичних, культурних процесах. Належне вирішення проблем людей з розірваними соціальними зв'язками, неадаптованих до соціального середовища вимагає проведення ґрунтовного вивчення комплексу причин та чинників, що приводять до виключення та вироблення соціальної стратегії, що має імплементуватись через тісну співпрацю держави і суспільства на національному та місцевому рівнях. З метою адаптації до постіндустріального ринку праці публічна влада організує програми навчання, перекваліфікації та працевлаштування. Для подолання «культури утриманства» та бюджетної економії право на отримання численних видів соціальних допомог ставиться в жорстку безпосередню залежність від трудової діяльності. Гендерна рівність досягається через розвиток соціальних послуг догляду, що організуються державою та приватними провайдерами. Доступність та якість освітніх послуг є одними з пріоритетних цілей соціальної політики. Держава інвестує в людський капітал задля підвищення конкурентності національної економіки у світовому глобалізованому ринку. Освіта є ключем для індивідуальних здобутків та повноцінного соціального громадянства. В умовах кризи колективного соціального страхування, обмеження свободи держави у виборі податкової політики, а, отже, і неминучого скорочення соціальних бюджетів більшої ваги набувають приватні форми забезпечення добробуту.

Висновок. Отже, «державна можливостей», в яку переростає соціальна держава всезагальної рівності, активно взаємодіє з громадянським суспільством. Вона вже не прагне бути головним провайдером соціальних послуг, а будує нові взірці стосунків з громадянським суспільством, поступово перекладаючи тягар відповідальності за турботу про добробут громадян на структури самого суспільства. При цьому публічні та громадські інституції наполягають на пріоритеті особистої відповідальності індивіда за власну долю та своїх близьких. Людина має потурбуватись про своє майбутнє передусім сама, активно використовуючи умови та можливості, які їй надають держава та суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. А.В. Назарчук. Этика глобализирующегося общества / А.В. Назарчук. — М.: Директмедиа Паблишинг, 2002. — 382 с.
2. Бойко О. В. Сомнение или надежда: зарубежные образы социальной политики России [Электронный ресурс] — Режим доступа: www.socio.ru/wr/1-03/Boiko.htm
3. Родионова О.В. Социальная функция современного государства. М.: Юрлитинформ. 2010. — 228 с.
4. M. Ochsner. Hat der Sozialstaat Zukunft? // [Электронный ресурс] — Режим доступа: www.sozmag.sozilogie.ch/06/ochsner.xml
5. B. Jessop. The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state / Towards a Post-Fordist Welfare State? Edited by R.Burrows and B. Loader, London: Routledge, 1994. — pp.13–37.
6. B. Jessop. From KWNS to SWPR / Rethinking Social Policy. Edited by G.Lewis, S.Gewirtz, J.Clarke. — The Open University, 2000. — p. 171–184.
7. P. Rosanvallon. The New Social Question: Rethinking the Welfare State. —Princeton University Press, xii + 2000. — 139 p.
8. Фридман М. Капіталізм і свобода. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. — 320 с.
9. Фридман М. О свободе / Фридман М., Хайек Ф. — М.: Социум, Три квадрата, вып. II. 2003. — 182 с. (Серия «Философия свободы»).
10. Giddens A. The Third Way and Its Critics. Cambridge: Polity Press. — 2000
11. Tanzi V. Globalization and the Future of Social Protection. Scottish Journal of Political Economy. Vol.49, №1, 2002. — p. 116 – 127.
12. Reinventing the welfare state / Ruud de Mooij. The Hague: CPB, 2006 — 222 p.
13. N.Gilbert. Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility. — Oxford University Press, 2004. — 208 p.
14. Fitzpatrick, T. After the new social democracy. Social welfare for the twenty-first century. Manchester University Press. 2003. — 232 p.
15. R.Walker. Social Security and Welfare. Concepts and Comparisons. Open University Press. 2005. — 354 p.
16. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння. — К.: ПАРАПАН, 2008. — 272 с.
17. Bodrillard J. Simulations. N.Y. 1983.
18. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. М.: МАКС ПРЕСС, 2003. — 149 с.
19. Крауч К. Постдемократия. — М.: Высшая Школа Экономики (Государственный Университет), 2010. — 192 с.
20. Young G. The exclusive society. London, Sage Publications, 1999.
21. Schmid G. Full employment in Europe: Managing labour market transitions and risks. Edward Edgar Publishing, 2008.